

Иудина Мария Сергеевна- алын кылаас учуутала
Күндээдэ орто оскуолата
Ньурба улууһа
«Саха тылын уруоктарыгар дидактической
матырыйааллары, оонньуулары, эрчиллиилэри туттуу»

Былыр - былыргыттан саха бүөбүйдээн, чочуйан – тупсаран кэлбит барба баайа ийэ тыла буолар. Төрөөбүт тылын билэр киһи үөрэби – билиини кэбэбэстик ылынар, өйө – санаата туругулар, майгыта – сигилитэ ситэр, иһирэх иэйиитэ уһуктар, өлбөт үйэлээби айар – тутар дь.оёура тобуллар.

Ол иһин даҕаны нуучча улуу педагога К.Д.Ушинский: “ Тыл киһи аймах улуу учуутала буолара, буолуо даҕаны. Үөрэтии курдук киһини сайыннарар атын предмет суох”, -диэтэбэ.

Хаһан баҕарар өйдөөх, дьонуннаах, кэскиллээх үтүө тыл – өс көлүөнэттэн – көлүөнэбэ бэриллэр, норуот дьылбатын быһаарар барба байбыт буолар. Онон саха тылын үөрэтии уруоктарыгар сүрүн болжомтону уулар наада. Саха тыла баай, кэрэ, хомоёй. Тылы – өһү оёо эрдэхтэн чочуйар наада. Оёоо төрөөбүт тылыгар кэрэхсэбили үөскэтээри уруок кэмигэр, кылаас табынан үлэбэ, тыл куруһуогун дьарыгар үгүстүк тыл оонньуутун, күрэби тэрийиэххэ , кэрэхсэбэллээх айар соруудахтары толотторуохха сөп. Бу ньыма оёо тылын – өһүн сытылыыра, толкуйун торумнуурга балай көмөлөөх буолар.

Тыл оонньуутун учуутал ылла да тутта толкуйдуу охсубат. Бу көрүн элбэх сыраттан, үлэттэн тахсар, улахан дьарыгы, толкуйу эрэйэр уустук үлэ.

Дидактической оонньуулар, эрчиллиилэр сүрүн сорууктара:

- оёолор тылга интэриэстэрин көбүтүү;
- уруокка ылар билиилэрин салгыы сайыннарыы;
- сааһылаан кэпсиир, суруйар үөрүйэхтэрин, айар дьобурдарын сайыннарыы;
- тыл көмөтүнэн араас өрүттээх иитэр – үөрэтэр үлэни тэрийии.

Онон, бу үлэм сыалынан оёону төрөөбүт төрүт тылын билэригэр, сайыннараыгар туһалаах буолар.

Дидактической оонньуулар уонна эрчиллиилэр бэйэ – бэйэлэриттэн уратылаахтар. Оонньуу эрчиллииттэн уратыта диэн быраабылалаах, куоталаһыылаах. Холобура, “Ким элбэх тылы толкуйдаата”, “Туох уларыбытын таай?”, “Дьыл ханнык кэмэй?” Ити курдук оёо оонньууга өйө – санаата сайдар, толкуйдуур дьобура сытырхайар, билиэн – көрүүн бабата күүһүрэр, тыла – өһө чобуотуйар.

Хас кылаас ахсын оёо психологической уратыларын учуоттаан, оонньуунан ытыллар соруудахтары киллэрэр табыгастаах; эрчиллиилэр биллэрэр, иитэр, сайыннарар сыаллаах буолаллар. Холобур маннайгы кылаас оёолоругар сүрүн сыалларынан үс салааба араарыллар:

- 1) Тулалыыр эйгэни кытта билииннэрии; тыл саппааһын байытыы
- 2) Доржоннору чуолкайдык санарарга уонна аабарга, суруйарга үөрэнэргэ бэлэмнээһин
- 3) Ситимнээх сананы сайыннарыы.

Манна үксүн аһаҕас уонна бүтэй доржонноох лиэнтэни кытта үлэ барар. Доржоннору араас тэтимнээхтик аабы, наардаан араастаан аабы ытыллар. Чуолкайдык санарар органнары эрчийэр оонньуулары ытыллар. Холобур: “Чыгычаах оёолоро”, “Миинньигэс барыанна”, “Ким чуордук истэр”.

Мин ордук сөбүлээн өгнөөх араас матырыйааллары онорон туһанарбын ордоробун. Бу кыра оёоо ордук чугас, интэриэһиргэтэр, кэрэхсэтэр ньыманан буолар.

Тылы ситимнии үөрэнэригэр, ситимнээх сананы сайыннарыыга хартыынанан үлэ, ыһыллыбыт этиилэри саһылаан, өйтөн суруйуу, аахпыттан суруйуу табыгастаах. Маны таһынан араас оонньуулары ытыахха сөп. Холобура: “Ательеба.” “Маһаһынна”.

Саха тылын уругар анардас дидактической матырыйаалларынан мунурдаммакка эрэ өссө араас ребустары, таайбараннары туһанар табыгастаах. Оёо төһөнөн эрдэ ребустары, кроссвордары таайа үөрэнэр, соччонон толкуйдуур дьобура сайдар. Кэнники үөрэнээччи бэйэтэ араас кроссвордары, ребустары оноро үөрэнэр. Маннык дьарыктанар оёо элбэх литератураны

ааҕа, хасыһа үөрэнэр.

Мань таһынан карточкалары туһаныахха сөп – ис хоһоонноруттан сирдэтиллиэхтээх. Карточкалары туһанарга үөрэнээччилэр кыахтарыттан көрөн, биирдиилээн сыһыаннаһыллар. Алын кылаас үөрэнээччитэ бэйэтиттэн этии онорорун ыарырҕатар. Этии ханнык эмэ быраабылаҕа олобуран оноһулар буоллаҕына, кини өссө ордук булкуллар. Ол иһин карточкаларга оҕолор бэйэлэриттэн этии онорууларыгар улахан болѳомто ууруллар. Ордук ити төрдүс кылааска сыһыаннаах. Фонетиканы үөрэтэргэ уһун уонна хоһулаһар бүтэй дорѳооннору таба суруйууга уһулуччу болѳомто ууруллуохтаах. Карточкалары онорорго бу барыта учуоттаныахтаах.

Карточкаларынан, хаһан эмэ буолбакка, сылы быһа утумнаахтык үлэлээтэххэ, үөрэнээччилэр бэриллибит грамматическай сорудахтары сатаан толорор дьѳѳурдара сайдар. Мань таһынан өннѳѳ ойуулары туһанарга сүбэлиибин. Үөрэхтэрин кыайан ситиспэт да оҕолор, өннѳѳ ойууларга олобуран, бэйэлэриттэн этиилэри, кылгас кэпсээннэри, өйтөн суруйууну суруйар үөрөйэхтэрэ сайдар. Карточкалар сорудахтара араас ис хоһоонноох буолаллар; бэлэмниир, эрчийэр, түмүктүүр суолталаахтар. Онон эрчиллиилэри уруок ханнык баҕарар этаптарыгар дьүөрэлээн туттарга табыгастаах.

Учуутал төһөнөн элбэх араас матырыйаалы уруокка туттар да, соччонон үөрэнээччи билиитэ кэниир. Бу барыта оҕо билиитин чинэтэр, толкуйун сайыннарар. Бу ньымалар оҕо тылын – өһүн, толкуйун торумнуурга, билиини чинэтэргэ, тылга интэриэһи көбүтэр үлэ көрүнүнэн буолаллар.

Туһаныллыбыт литература:

1. У.Ф.Кондакова Тыл оонньуута. Дьѳѳуускай, 2002
2. С.В.Гоголева, Л.П.Лепчикова, М.Н. Саввина Дидактические игры. Якутск, 1991
3. Р.М.Сарабайкина, А.Е.Гуляева Саха тылыгар дидактической матырыйаал. Дьѳѳуускай, 1989
4. У.Ф.Кондакова Тыл оонньуута. Дьѳѳуускай, 1998
5. М.В.Васильева Оонньоо, толкуйдаа, таай. Дьѳѳуускай, 2004
6. Л.К.Избекова Саха тылыгар маһнайгы кылаас үөрэнээччилэригэр көмѳ тэрил. Дьѳѳуускай, 1999
7. И.И.Каратаев. Грамотаҕа үөрэтии уруоктара. Дьѳѳуускай, 1986